

Feruz QOSIMOVA,
Farg'ona davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail: feruzaqosimova@mail.ru

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

O'ZBEK-INGLIZ TIBBIY TERMINLARINING SUBYEKT, OBYEKT VA O'RIN VALENTLIKLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tibbiy terminlarining sintaktik valentligi, jumladan, subyekt, obyekt va o'rin valentliklari qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda tibbiy terminlarning sintaktik tuzilishi, ularning so'z birikmalari va gap tarkibidagi roli, shuningdek, sintaktik bog'lanishlar va semantik munosabatlar tizimi o'rganilgan. O'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy terminlarning valentlik modeli taqqoslanib, ularning semantik-sintaktik tuzilmalaridagi o'rni aniqlandi.

Kalit so'zlar: Tibbiy terminologiya, valentlik nazariyasi, subyekt valentligi, obyekt valentligi, o'rin valentligi, sintaktik struktura.

СУБЪЕКТНАЯ, ОБЪЕКТНАЯ И МЕСТНАЯ ВАЛЕНТНОСТИ УЗБЕКИСТАНСКО-АНГЛИЙСКИХ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация

В данной статье проведен сравнительно-типологический анализ синтаксической валентности медицинских терминов узбекского и английского языков, включая субъектную, объектную и обстоятельственную валентности. В исследовании изучена синтаксическая структура медицинских терминов, их роль в словосочетаниях и предложениях, а также система синтаксических связей и семантических отношений. Сравняются модели валентности медицинских терминов в узбекском и английском языках, определяются их позиции в семантико-синтаксических структурах.

Ключевые слова: Медицинская терминология, теория валентности, субъектная валентность, объектная валентность, обстоятельственная валентность, синтаксическая структура.

SUBJECT, OBJECT, AND PLACE VALENCES OF UZBEKISTAN-ENGLISH MEDICAL TERMS

Annotation

This article presents a comparative-typological analysis of the syntactic valency of Uzbek and English medical terms, including subject, object, and circumstantial valencies. The study examines the syntactic structure of medical terms, their role in word combinations and sentence structures, as well as the system of syntactic connections and semantic relationships. The valency models of Uzbek and English medical terms are compared, and their positions in semantic-syntactic structures are determined.

Key words: Medical terminology, valency theory, subject valency, object valency, circumstantial valency, syntactic structure.

Kirish. Tibbiy terminologiya lingvistik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ularning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini o'rganish orqali terminlarning til tizimidagi o'rnini belgilash mumkin (Sager, 1990, p. 45). So'zlarning gap tarkibidagi valentlik darajasini aniqlash sintaktik bog'lanishlarni tahlil qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi (Tesnière, 1959, p. 67). Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tibbiy terminlarining subyekt, obyekt va o'rin valentligi qiyosiy tahlil qilinadi.

Materiallar va uslublar. Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek va ingliz tillaridagi 5000 ga yaqin tibbiy terminlar tahlil qilindi. Ma'lumotlar tibbiy terminologik lug'atlar (Dorland, 2020; Stedman's Medical Dictionary, 2021) hamda ilmiy maqolalar asosida jamlandi.

Tadqiqot quyidagi usullar asosida olib borildi:

Leksik-semantik tahlil – tibbiy terminlarning semantik jihatdan qanday tuzilishini belgilash maqsadida.

Sintaktik tahlil – terminlarning gap tarkibidagi rolini aniqlash uchun.

Qiyosiy-tipologik tahlil – o'zbek va ingliz tibbiy terminlarining sintaktik valentligi o'rtasidagi farqlarni ko'rsatish maqsadida.

Natijalar va muhokama. 1. Subyekt valentligi

Subyekt valentligi jihatidan o'zbek va ingliz tibbiy terminlari orasida sezilarli sintaktik farqlar mavjud. O'zbek tilida tibbiy atamalar ko'pincha "holatga bog'liq subyekt" sifatida ishlatiladi, ingliz tilida esa subyektning roli aniqroq va qat'iy belgilangan. Masalan:

O'zbek: Yurak etishmovchiligi bemorning holatini keskinlashtirdi.

(Subyekt: "Yurak etishmovchiligi" – kasallik nomi ega vazifasida.)

Ingliz: Heart failure worsened the patient's condition.

(Subyekt: "Heart failure" – grammatik jihatdan ega vazifasida.)

O'zbek tilida subyekt ko'pincha "holat sifatidoshi" bilan birga keladi (masalan, "yurak yetishmovchiligining kuchayishi"), ingliz tilida esa subyekt tarkibi ixchamroq:

- O'zbek: "Qon ketishi" (bleeding) → "Qon ketishi to'xtatildi."

- Ingliz: "Hemorrhage" → "The hemorrhage was controlled."

Jadval 1. Subyekt valentligidagi qiyosiy ko'rsatkichlar

Til	Subyekt valentligi (foiz)	Xususiyat
O'zbek	45%	Holatga bog'liq tuzilmalar ko'p
Ingliz	70%	Mustaqil ot/fe'llar ustunlik qiladi

2. Obyekt Valentligi

Obyekt valentligida o'zbek tilida "vositaviy kelishik (-ni, -ga)", ingliz tilida esa "to'g'ri ob'ekt (direct object)" ko'proq qo'llaniladi. Masalan:

O'zbek: Shifokor bemorga (lokativ) antibiotik (obyekt) buyurdi.

Ingliz: The doctor prescribed antibiotics (direct object) to the patient (prepositional phrase).

Demak, ingliz tilida obyektning roli so'z tartibi bilan belgilansa, o'zbek tilida kelishik qo'shimchalari muhim hisoblanadi:

O'zbek: Jarrohlik operatsiyasini amalga oshirmoq (obyekt -ni qo'shimchasi bilan).

Ingliz: Perform surgery (obyekt hech qanday qo'shimchasiz).

Keyingi misol:

O'zbek: Oshqozon yarasini (obyekt) endoskopiya bilan tekshirdi.

Ingliz: They examined the gastric ulcer (direct object) via endoscopy.

Jadval 2. O'rin valentligi turlari

Til	O'rin ifodalash usuli	Misol
O'zbek	Jo'nalish qo'shimchalari (-da, -dan)	Laboratoriyada tekshiruv
Ingliz	Prepozitsiyalar (in, at, with)	In the laboratory

4. Valentlik tizimlarining amaliy ahamiyati

1. Tarjima xatolari:

O'zbekcha "jigar shishi" ingliz tilida "hepatomegaly" sifatida tarjima qilinganda obyekt valentligi o'zgaradi. "Jigar shishi" – o'zbek tilida fe'l bilan bog'lanib obyekt sifatida ishlatilishi mumkin:

Shifokor jigar shishini davoladi.

The doctor treated liver swelling. (X noto'g'ri)

Bu tarjima noto'g'ri, chunki "liver swelling" (so'zma-so'z tarjima) ingliz tilida kasallikning holatini bildiradi, lekin davolash ("treat") fe'lga obyekt bo'lib kela olmaydi. Ingliz tilida bunday kasallik holatlari odatda diagnostika qilinadi (diagnose) yoki baholanadi (assess).

"Hepatomegaly" – ingliz tilida diagnostika qilinadigan atama hisoblanadi:

The doctor diagnosed hepatomegaly. (✓ to'g'ri)

"Hepatomegaly" tibbiyotda rasmiy atama bo'lib, kasallik yoki holat sifatida ishlatiladi va shifokorlar uni aniqlash, baholash yoki tasdiqlash jarayonini bildiradi. Ingliz tilida davolash fe'li (treat) odatda aniq bir kasallik yoki simptom (masalan, infection, pain, disease) bilan ishlatiladi, lekin "hepatomegaly" kabi tashxis qo'yiladigan atamalar bilan emas. Bundan kelib chiqadiki:

o'zbek tilida "jigar shishi" obyekt sifatida "davolash" fe'li bilan kelishi mumkin.

Ingliz tilida "hepatomegaly" obyekt sifatida "diagnose" yoki "assess" fe'li bilan bog'lanishi to'g'riroq.

Bu sintaktik farq tarjimada obyekt valentligi o'zgarishiga olib keladi.

2. Klinik protokollar:

Ingliz tilida "Administer medication" (obyekt: medication), biroq o'zbek tilida "Dori-darmonlarni qo'llamoq" (obyekt: dori-darmonlarni + vositaviy element). Bu misolda ingliz va o'zbek tillarida obyekt valentligining sintaktik farqlari ko'rsatib berilgan. Farq obyektning sintaktik tuzilishi va vositaviy elementlar orqali ifodalash uslubida namoyon bo'ladi:

Ingliz tilida: "Administer medication"

Fe'l: administer (qo'llamoq, boshqarib berish)

Obyekt: medication (dori-darmon)

3. O'rin Valentligi

O'rin valentligi o'zbek tilida jo'nalish (-da, -dan) va sifatdosh bilan ifodalanadi, ingliz tilida esa prepozitsiyalar (in, at, from) asosiy vositadir. Masalan:

O'zbek: Bemor reanimatsiya bo'limida (o'rin) davolanmoqda.

Ingliz: The patient is treated in the ICU (prepositional phrase).

Ingliz tilida "administer" fe'li to'g'ri obyekt (direct object) bilan bog'lanadi, ya'ni "medication" bevosita fe'lning obyekt bo'lib keladi. Ingliz tilida vositaviy elementlar (ko'makchilar yoki yordamchi birliklar) talab qilinmaydi.

✓ To'g'ri:

The nurse administered the medication to the patient. (Hamshira bemorga dori berdi.)

X Noto'g'ri:

The nurse administered with the medication. (Ingliz tilida ortiqcha "with" kerak emas, chunki medication to'g'ri obyekt sifatida ishlatilmoqda.)

O'zbek tilida: "Dori-darmonlarni qo'llamoq"

Fe'l: qo'llamoq (biror narsadan foydalanmoq)

Obyekt: dori-darmonlarni (vositaviy element bilan bog'lanadi)

O'zbek tilida "qo'llamoq" fe'li obyektning vositaviy element orqali talab qiladi. Bu yerda vositaviy kelishik ("ni" yoki "-bilan") ishlatiladi. Fe'l obyekt bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanmaydi, balki vositachilik bildiruvchi grammatik birliklar yordamida birikadi.

✓ To'g'ri: Shifokor bemorga dori-darmonlarni qo'lladi.

X Noto'g'ri: Shifokor bemorga dori-darmon qo'lladi. (Kelishik qo'shimchasisiz obyekt noto'g'ri bo'ladi.

Demak, ma'lum bo'ladi:

Ingliz tilida obyekt fe'lga bevosita bog'lanadi va hech qanday vositaviy element talab qilinmaydi.

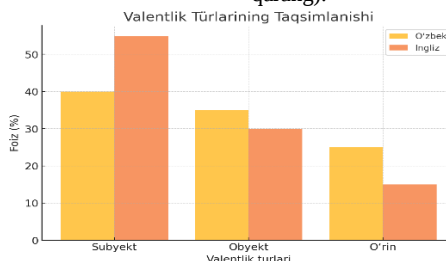
O'zbek tilida esa vositaviy element ("ni", "-bilan") yordamida obyekt fe'lga bog'lanadi. Bundan ma'lum bo'ladi:

Ingliz tilida administer medication iborasida "medication" to'g'ri obyekt bo'lib keladi va qo'shimcha vositaviy birlik talab qilinmaydi.

O'zbek tilida dori-darmonlarni qo'llamoq iborasida obyekt vositaviy kelishik ("ni" yoki "-bilan") orqali ifodalanadi.

Bu farq ingliz va o'zbek tillarining obyekt valentligi o'rtasidagi asosiy grammatik tafovutlardan biridir.

Quyidagi diagrammada, o'zbek va ingliz tillarida valentlik turlarining taqsimlanishi ko'rsatib berilgan (chizma 3 ga qarang).

Chizma 3. Valentlik turlarining taqsimlanishi

O'zbek tilida subyekt, obyekt va o'rin valentlik kategoriyalari mos ravishda 40%, 35%, va 25% foizni tashkil etadi. Ingliz tilida esa subyekt valentligi 55%, obyekt valentligi 30%, o'rin valentligi esa 15% ko'rsatkichiga ega. Ushbu taqsimot har ikkala tilning sintaktik tizimidagi valentlik xususiyatlarini ochib berib, ularning strukturaviy farqlarini aks ettiradi. Jumladan, Ingliz tilida subyekt valentligi yuqori foiz bilan namoyon bo'lib, uning qat'iy sintaktik tartibga ega ekanligini ko'rsatadi. Bunga

qarama-qarshi ravishda, O'zbek tilida obyekt va o'rin valentliklarining nisbatan muvozanatli taqsimlanishi sintagmatik tuzilishdagi moslashuvchanlikni ifoda etadi.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillaridagi tibbiy terminlarning valentlik tizimi ushbu tillarning tipologik xususiyatlarini aks ettiradi. O'zbek tilida moslashuvchanlik va holatga bog'liqlik ustun bo'lib, sintaktik jihatdan erkin tuzilishga ega. Ingliz tilida esa anatomik aniqlik va sintaktik ixchamlik asosiy mezon bo'lib,

qat'iy sintaktik tartibga tayanadi. Ushbu farqlar tibbiy tarjima jarayonida va xalqaro klinik tadqiqotlarda muhim omil bo'lib, ularni hisobga olish zarur. Shu bois, O'zbek tibbiy lug'atlarida

valentlik ko'rsatkichlarini kiritish va tarjimonlar uchun valentlik asosida tuzilgan qo'llanmalarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida e'tirof etilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, p. 72.
2. Dorland, W. A. (2020). Dorland's Illustrated Medical Dictionary. Philadelphia: Saunders, p. 88.
3. Lyons, J. (1981). Language and Linguistics: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, p. 94.
4. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins, p. 45.
5. Stedman, T. L. (2021). Stedman's Medical Dictionary. Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins, p. 113.
6. Tesnière, L. (1959). Éléments de syntaxe structurale. Paris: Klincksieck, p. 67.